

İLK HADİS USÛLÜ ESERLERİNİN YAZILDIĞI İLMİ ORTAM

Doç.Dr. Ahmet YÜCEL*

ABSTRACT

In this study, after giving an outline of the History of Hadith Methodology in its Narrative Period, we will try to determine the scholarly atmosphere in which the Hadith Methodology books has been written. In addition to that we will try to point out some effects of this period on the character of these books.

This study will also consider the establishment of Ahl al-Hadith, Ahl ar-Rayy and Mutadhilah schools in the second century. This study will try to follow the later developments of these schools in IV. And V. Centuries in which the first Hadith Methodology books has been written. The criticisms that directed to Ahl al-Hadith by Ahl ar-Ray' and Mutadhilah, has been taken into consideration in the first usûl al-Hadith books. These considerations in turn have influenced the character of these Hadith methodology works

I. GİRİŞ

Hadis usulü tarihini hadislerin senedleriyle tek tek nakledildiği **rivayet dönemi** ve hadis kitaplarının isnadlarıyla rivayet edildiği **nakil dönemi** şeklinde ikiye ayırmak; rivayet dönemini **doğuş, ekolleşme ve eserleşme**, nakil dönemini ise **duraklama ve son dönem** şeklinde detaylandırmak mümkündür. Bu araştırmada hadis usulünün rivayet dönemindeki gelişim seyri ana hatlarıyla verildikten sonra ilk hadis usulü eserlerinin yazıldığı ortamın eserleşme sürecindeki bazı etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

* M.Ü. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi

Sahâbe ve büyük tâbiflerin bulunduğu **doğuş dönemi** yaklaşık bir asırlık bir süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde genelde insanlar arasında güven duygusu hâkim olmakla birlikte, **fitne**¹ olayından sonra müslümanlar arasında meydana gelen iç savaşlar sonucundaki siyasî gruplaşmalarla birlikte bu durum zayıflamaya başlamıştır. Başlangıçta hadis râvilerinin genellikle eksik öğrenme, yanılma, unutma gibi insanî kusurları sebebiyle tenkit edilip hataları düzeltilirken, söz konusu gruplaşmalardan sonra güvenilirlikleri açısından da araştırılmaları ihtiyacı doğmuştur. İbn Sîrîn'in verdiği haberden² anlaşıldığına göre gruplardan bir kısmı ehl-i bid'at olarak nitelendirilerek hadis rivayetine ehil görülmemekte ve haberleri reddedilmekte; bir kısmı ise Ehl-i sünnet olarak kabul edilmekte ve hadisleri alınmaktaydı. Bu faaliyetin ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler ileri sürülebilirse de, genellikle grupların kendi görüşlerini desteklemek amacıyla hadis uydurma girişimine yöneldikleri birinci asrın ikinci yarısı başlama tarihi olarak kabul edilebilir. Böylece bir taraftan her bir râvinin hadis aldığı kimseyi açıklaması anlamında **isnad** faaliyeti, diğer taraftan isnadda yer alan râvilerin hadis rivayetine ehliyetini sorgulayan **cerh ve ta'dîl** işlemi başlamıştır. Bu dönemin önemli bir özelliğinin de hadislerin genellikle şifahî olarak nakledilmesi olduğu unutulmamalıdır.

Hicrî ikinci asrın başlarından yaklaşık beşinci yüzyılın sonlarına kadar geçen süreyi kapsayan ekolleşme ve eserleşme dönemi, hadis usulü tarihinin en verimli devresi olarak kabul edilmelidir. Ekolleşme süreci ilk hadis usulü eserinin yazıldığı dördüncü yüz yılın ortalarına kadarki dönemi kapsamaktadır.

Bilindiği gibi Hz. Ali ve Muâviye'nin Sıffin Savaşı'nda karşı karşıya gelmeleri ve sonunda hakem tayinini kabul etmelerinin ardından biri Hz. Ali'yi tekfir eden Havâric, diğeri onu Hz. Peygamber'in vârisi olarak kabul eden Şîa olmak üzere iki siyasî fırka ortaya çıkmıştır. Bunlar fikrî sebeplerle

¹ İslâm tarihinde birçok olay fitne olarak isimlendirilmektedir. Burada ise, etkisi uzun yıllar devam eden ve **el-fitnetü'l-ülâ** veya **el-fitnetü'l-kübrâ** diye isimlendirilen Hz. Osman'ın şehid edilmesi olayına atıfta bulunmaktadır. Tâhâ Hüseyin de konuyla ilgili eserine *el-Fitnetü'l-kübrâ* ismini vermiştir. Bu konuda ayrıca bk. Çelebi, İlyas, "Fitne ve Melâhim", *D/İA*, XIII, 150; Âşıkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 47-48.

² Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, I, 15; Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut 1401/1984, s. 209.

değil siyasî anlayış farklılığı sonunda doğmuş iki büyük fırka iken, müslümanlar arasında meydana gelen savaşlarda ölenlerin dünya ve âhiretteki durumlarının tartışılması neticesinde birinci asrın sonlarına doğru Cebriyye ve Mu'tezile gibi yeni mezhepler doğdu.

Emevîler'in yerine Abbâsîler'in geçtiği hicrî ikinci asır İslâm toplumunda farklı kültürlerin bir arada bulunduğu, özellikle Abbâsî halifelerinin desteğiyle başta felsefe olmak üzere farklı konularda tercümelerin yapıldığı, mezhep tartışmalarının yoğun olduğu bir devredir. Bu dönemde İslâm toplumu siyasî ve kültürel olarak İran'ın etkisine maruz kalmıştı. Nitekim devlet katında önemli mevkilere gelen İran asıllı Bermekî ailesi, Hârûnürreşid zamanında devletin en yüksek makamlara kadar yükselebilmisti.³ Başta İbnü'l-Mukaffa' (ö. 145/762) olmak üzere bazı kimseler mülhidlerin ve İran'lı Senevîler'in kitaplarını tercüme etmekte ve fikirlerini yaymaktaydı. Bunların İran kökenli Zerdüş, Mani, Mazdek dinlerine mensup olan ve Abbâsîler devrinde Kûfe'yi merkez edinen zındıklık faaliyetlerinin oluşmasında önemli etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Zındıklar müslüman toplum içerisinden çıkmış olmalarına rağmen İslâm'ın Allah, peygamber ve âhiret inancı gibi temel kavramlarına karşı cephe almış, İslâm'ın temel inanç esaslarını eleştirmeye ve reddetmeye yönelik entellektüel bir görünüm arz etmekteydiler.⁴ Bu yabancı unsurlar vasıtasıyla İslâm toplumunda daha önce söz konusu olmayan itikadî ve amelî konular tartışılmaya başlandı. Akla aşırı derecede önem veren, îmanla ilgili konuları bile akli kullanarak anlamaya çalışan çalışan, her şeyin onunla halledilebileceğini savunan ve bu sebeple akılcı bir ekol⁵ olan Mu'tezile tevhid inancını, nübüvveti inkâr edenlere, Seneviyye, Yahudi, Hıristiyan ve Sâbie gibi çeşitli ateist gruplara karşı İslâm dinini savunmaya başladı. Mülhidlere ikna edici, şüpheleri ortadan kaldıran cevaplar veren bu grup Abbâsî halifeleri tarafından da desteklendi.

İnanç esaslarını sağlam temeller üzerine bina etmek isteyen Mu'tezile, haber-i vâhidlerin bu alanda delil olamayacağını iddia etti ve hadislerin sıhhatini tesbitte isnaddan daha çok muhteva tenkidine önem verdi. Halku'l-

³ Hodgson, Marshall G. S., *İslâmın Serüveni*, İstanbul 1993, I, 249.

⁴ Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 11-12.

⁵ Tritton, A. S., *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 67; Koçyiğit, Talat, "Cehmiyye (Mutezile) de Akılcılık", *AÜİFD*, XVI, Ankara 1970, s. 108.

Kur'ân konusunda Abbâsîler'in baş kadısı Mu'tezilî âlim İbn Ebû Duâd'ın (ö. 240/854) başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere hadis âlimlerine siyasî baskı yapılmasına vesile olması, inanç alanında bile akli kullanmaları sebebiyle şüpheyile yaklaştıkları Mu'tezile hakkında hadisçilerin olumsuz bakışlarını pekiştirmişti. Mu'tezile'nin âsârı din olarak algılayan ve meslekleri hadis rivayeti olan hadisçileri zayıf ve garîb, özellikle teşbih ve tecsîme delâlet eden çelişkili haberleri rivayet etmekle suçlamaları da aralarındaki bağı koparan sebeplerden biri olmuştu. Nitekim İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) verdiği bilgiye göre Mu'tezile ehl-i haîsi çelişkili rivayetlerde bulunmak suretiyle ümmetin parçalanmasına sebep olmakla suçlamaktaydı. Onlara göre Şîa, Hâricîler, Kaderiyye ve benzeri itikadî mezhepler ehl-i hadîsin rivayet ettiği çelişkili haberlerden dolayı fırkalara ayrılmış ve birbirine düşman olmuşlardı. Fıkıhçıların farklı fetva vermelerinin, gruplara ayrılmalarının sebebi de söz konusu çelişkili rivayetlerdi. Ayrıca onlar hadisçilerin rivayet ettiklerinin muhtevasını bilmedikleri görüşündedirler.⁶

Aynı dönemde farklı kültürlerden gelmiş insanların bulunduğu Irak bölgesindeki itikadî ve fikhî problemlerin çözümünde re'ye ve aklî metoda öncelik verip bunları başarılı bir şekilde kullanan ehl-i re'y ekolü, Ebû Hanîfe ve talebeleri tarafından sistemleştirilmiş ve yaklaşık ikinci asrın ilk çeyreğinden itibaren hadis ve re'yle ilgili prensip ve anlayış farklılıkları da belirginleşmeye, buna bağlı olarak değişik görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷

Öğrenilmesi gereken öncelikli bilginin sünnet olduğunu ve onun ehil kimselerden alınması gerektiğini belirten Ebû Hanîfe,⁸ hadislerin sıhhatini tesbitte ihtiyatlı davranmakta ve râvilerinin güvenilirliğiyle yetinmeyerek rivayetleri Kur'an'a arz etmekteydi. Nitekim bir talebesinin Hz. Peygamber'e ulaşmaya kadar güvenilir râviler yoluyla nakledilen bir hadisi kabul etmemesi durumunda râvilerin de kendisini Hz. Peygamber'in hadisini tekzip etmekle suçlayacaklarını hatırlatması üzerine Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Tekzip etmek ancak; "Ben Hz. Peygamber'in sözünü yalanlıyorum" demek

⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Hadis Müdafaası* (trc. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul 1979, s. 3, 9, 15.

⁷ Ögüt, Salim, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, X, 508-511.

⁸ Ebû Hanîfe, *er-Risâle* (trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zamın Beş Eseri* içinde), İstanbul 2002, s. 68.

suretiyle olur. Bir kimse; “Ben Hz. Peygamber’in söylediği her şeye îman ederim, fakat o kötülük yapılmasını söylemedi, Kur’an’a da muhalefet etmedi” derse, bu söz o kimsenin, Hz. Peygamber’i ve Kur’ân-ı Kerîm’i tasdik etmesi; Allah’ın resulünü, Kur’an’a muhalefetten tenzih etmesidir. Eğer Hz. Peygamber Kur’an’a muhalefet etse ve Allah için hak olmayan şeyleri kendiliğinden uydursa idi, Allah onun kudret ve kuvvetini alır, kalp damarını koparırdı. Bu husus Kur’an’da, “Eğer peygamber söylemediklerimizi bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onu kuvvetle yakalar, sonra da kalp damarını koparıverirdik. Sizin hiçbiriniz de buna mâni olamazdı”⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Allah’ın peygamberi, O’nun kitabına muhalefet etmez, Allah’ın kitabına muhalefet eden kimse de O’nun peygamberi olamaz. Onların rivayet ettikleri bu haber Kur’an’a muhaliftir. Şu halde Kur’ân’ı Kerîm’in hilâfına, Hz. Peygamber’den hadis nakleden herhangi bir kimseyi reddetmek, Hz. Peygamber’i reddetmek veya tekzip etmek demek değil, aksine Hz. Peygamber adına bâtil şeyler rivayet eden kimseyi reddetmek demektir. İtham Hz. Peygamber’le değil, nakleden kimseyle ilgilidir. Hz. Peygamber’in söylediklerinden duyduğumuz, duymadığımız her şey kabulümüzdür. Biz onların hepsine îman eder ve Allah’ın resulünün söylediği gibi olduğuna şahadet ederiz. Kezâ Hz. Peygamber’in, Allah’ın yasakladığı bir şeyi emretmediğine, O’nun kullarına ulaştırılmasını istediği bir şeyi de gizlemediğine şahitlik ederiz. O, hiçbir şeyi Allah’ın tavsif ettiğinden başka şekilde tavsif etmez. Yine şahadet ederiz ki o, bütün işlerde Allah’ın emrine uygun olarak hareket etmiş ve hiçbir bid’at ortaya koymamıştır. Allah’ın söylemediği hiçbir şeyi O’na isnat etmemiştir. Bunun için Allah, “Kim resule itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur”¹⁰ buyurmaktadır.¹¹

Başta Ebû Hanîfe olmak üzere ehl-i re’y, hadisleri kabul etmede başka bir ifadeyle onların sıhhatini tesbitte daha ihtiyalı davranmakta; Kur’an’a, temel kaynaklardan elde edilmiş usullere, meşhur sünnete aykırı ve umûmü’l-belvâda olan rivayetleri kabul etmemekteydiler.¹²

⁹ el-Hâkka 69/44-47.

¹⁰ en-Nisâ 4/80.

¹¹ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-müteallim* (trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı A’zamın Beş Eseri* içinde), İstanbul 2002, s. 24-25.

¹² Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı*, Ankara 1994, s. 84-95, 172.

Aynı dönemde yabancı kültüre kapı aralanacağı ve hadislerin devre dışı bırakılacağı endişelerini taşıyan ehl-i hadîs ise, Süfyân es-Sevrî'nin ifade ettiği ve dinin asârdan ibaret olduğu temeline dayanan görüşü savunmaktaydı.¹³ Nitekim Hz. Peygamber; "İsrâiloğulları'nın durumu, aralarında esir milletlerin çocukları olan muvelledûn türeyinceye kadar normaldi. Bunlar türeyip kendi görüşleriyle hüküm vermeye başlayınca, hem kendileri sapıttılar, hem de İsrâiloğulları'nı dalâlete düşürdüler"¹⁴ buyurarak ümmetini uyarıyordu. Ehl-i hadîse göre önceki milletler âsârı terkedip kendi görüşlerini esas aldıkları için helâk olmuşlardı.¹⁵ Bu sebeple ehl-i hadîs, hadisleri mümkün olduğu kadar yorumu tabi tutmadan ve kıyasa baş vurmadan uygulamayı, aklî ilimlerden ziyade naklî ilimlerle ilgilenmeyi temel prensip edinmişti. Bazı hadisçiler bu konuda daha da ileri giderek işi tamamen nakilciliğe dökmüş ve hadisleri anlama yönünde hiçbir gayret göstermemişlerdir.¹⁶

Böylece bu dönemde hepsi de Hz. Peygamber'in sünnetinin dinin ikinci ve önemli bir kaynağı olduğuna inanmakla birlikte özellikle hadislerin sıhhatinin tesbiti ve delil olarak kullanımı konularında farklı yaklaşımlarda bulunan ve yaşanan siyasî olayların da etkisiyle bir müddet sonra ekol taassubunun hâkimiyeti altına giren Basra ve Bağdat merkezli Mu'tezile, Kûfe merkezli ehl-i re'y ve Medine merkezli ehl-i hadîs olmak üzere üç ayrı ekol doğmuştur. Re'ye öncelik verip hadislerin sıhhatini tesbitte muhteva tenkidine önem verdiği için ehl-i re'yi, akla verdiği önem ve öncelik, haber-i vahidi itikadî konularda delil kabul etmemesi¹⁷ gibi konularda Mu'tezile'yi bid'ata düşmekle suçlayan ve kurtuluşun âsâra sarılmakla olacağını savunan ehl-i hadîsin, II. asırda bu iki grup hakkındaki kanaatlerini İmam Şâfî'nin; "Bir kısım kelâmcılar taklit, düşünce zayıflığı, gaflet ve öne geçme hırsıyla Resûlullah'tan gelen haberleri kabul edilebilmek için çok farklı şartlar ileri

¹³ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Şerefü ashâbi'l-hadis* (nşr. Mehmed Said Hatiboğlu), Ankara 1971, s. 6; İbn Abdülber, Yûsuf b. Abdülber en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlî ve mâ yenbegî fi rivâyetihî ve hamlih*, Beyrut, ts., II, 137.

¹⁴ İbn Mâce, "Mukaddime", 8; İbn Abdülber, *a.g. e.*, II, 136, 138.

¹⁵ İbn Abdülber, *a.g. e.*, II, 137-138.

¹⁶ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-sünen*, Beyrut 1401/1981, I, 3-5; Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, X, 507.

¹⁷ Mu'tezile'nin haber-i vahid hakkındaki görüşleri için bk. Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara 1988, s. 198-209.

sürdüler”¹⁸ ve “Kelamcılar sopayla dövüldükten sonra ibret için deve üzerine bindirilerek ‘Kitap ve sünneti terkedip re’ye yönelenin cezası budur’ diye sokaklarda gezdirilerek insanlara teşhir edilmelidir”¹⁹ şeklindeki açıklamaları özetler mahiyettedir.

Hayatlarını hadis öğrenme ve öğretmeye, hadisın sonraki nesillere aktarılmasına adayan ehl-i hadis, Arap yazısının yeterince gelişmediği II. asırda yazılı metinlerde yazıdan kaynaklanacak hataları asgariye indirmek amacıyla semâ’, kıraat gibi rivayet metodlarını ve bunlara işaret eden rivayet lafızlarıyla ilgili kuralları,²⁰ hadis rivayetına ehliyetleri açısından râvileri inceleyen cerh ve ta’dîl prensiplerini²¹ geliştirerek uygulamakta, ancak hadislerle karışır endişesiyle bu kurallar yazılmamaktaydı.

II. asırda ehl-i hadîs ile Mu‘tezile ve ehl-i re’y arasındaki metodik tartışmalar, karşılıklı suçlamalar sonucu III. asrın başlarından itibaren bir taraftan hadisçilere yapılan itirazlara cevap vermek amacıyla **ihtilâfû'l-hadîs**,²² **garîbü'l-hadîs**²³ türü kitaplar telif edilmiş, bir taraftan da sahih hadisler müstakil eserlerde toplanmış ve yazılan hadis kitaplarında bazı bölüm veya başlıklar ehl-i re’y ve Mu‘tezile’yi eleştirmeye, ehl-i hadîsi ise savunmaya tahsis edilmiştir. Nitekim bazı temel hadis kaynaklarında yer alan “Hz. Peygamber’in Hadisine Saygı ve Ona Muhalefet Edenlerle Mücadele”²⁴, “Re’y ve Kıyastan Uzak Durma”²⁵, “Re’yi Kabul Etmenin Mekruhluğu”²⁶, “Bid‘adçı ve Münakaşacılar Uzaklaşma”²⁷, “Bid‘atçılardan Uzaklaşma ve Onlara Buğzetme”²⁸, “Bid‘atçılara Selam Vermemek”²⁹ gibi

¹⁸ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *Cimâu'l-ilm* (nşr. Muhammed Ahmed Abdülaziz), Beyrut, ts. , s. 9.

¹⁹ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Menâkıbü's-Şâfiî*, Kahire 1391/1971, I, 462.

²⁰ Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 53-98.

²¹ Âşıkkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 54-56.

²² İhtilâfû'l-hadîs ilminin doğuşunu etkileyen sebepler arasında hadisçilere yapılan itirazların bulunduğu dair bk. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, İstanbul, ts. , s. 58-61.

²³ Garîbü'l-hadîs ilminin doğuşunda hadisçilere yöneltilen itirazların etkisi hakkında bk. İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfasi*, s. 18.

²⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 2.

²⁵ İbn Mâce, “Mukaddime”, 8.

²⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 23.

²⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 35.

²⁸ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 3.

alt başlıklar (bab başlıkları) söz konusu amaca yönelik gayretlerdir.

İkinci asırda geliştirilip uygulanan hadis usulü kuralları III. asırda kısmen yazılmaya başlanmıştır. Nitekim İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) *er-Risâle* ve *Cimâu'l-ilm* isimli eserleri, Ali b. Medîni'nin (ö. 234/ 848) farklı konularda yazdığı cüzler,³⁰ İmam Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmiu's sahih*'inin "Kitâbü'l-İlm" ve "Kitâbü Ahbâri'l-âhâd" bölümleri, İmam Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahih*'ine yazdığı mukaddimesi, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmiu's-sahih*'inin sonundaki "Kitâbü'l-İlel"i, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) eserini tanıtmak üzere Mekkeliler'e yazdığı mektup III. asırda hadis usulünün temel konularını yazılı hale getiren çalışmalardır. İlk hadis usulü eserleri ise IV ve V. hicrî asırlarda telif edilmiştir. Hasan b. Abdurrahman er-Râmihürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâi*³¹, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nîsâbüri'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*³² ve Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*³³ isimli eserleriyle hadis usulünde eserleşme dönemi başlamıştır. Aşağıda bu dönemin ilmî anlayışı ve bunun ilk hadis usulü eserlerinin yazılmasına etkisi tesbite çalışılacaktır.

II. ESERLEŞME SÜRECİ

Burada öncelikle amacımızın ilk hadis usulü kitaplarını ve müelliflerini tanıtmak³⁴ değil, bu eserlerin yazıldığı ilmî ortamı ve bunun hadis usulü eserlerinin yazılışındaki etkilerini tesbit etmek olduğunu hatırlatmalıyız. II. asırdaki metodolojik tartışmalar sonucu meydana gelen ehl-i hadîs, ehl-i re'y ve Mu'tezile ekolleşmesi III. asırda Abbâsî halifelerinin de devreye sokul-

²⁹ Ebû Dâvûd, "Sünne", 4.

³⁰ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* (nşr. Muazzam Hüseyin), Medine 1397/1977, s. 71; Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî, *Usûlü'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 313.

³¹ nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1404/1984.

³² nşr. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Medine 1392/1977.

³³ nşr. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut 1406/1986.

³⁴ İlk hadis usulü müellifleri ve eserleri hakkında bilgi için bk. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 178-180; Mahmûd Tahhân, *el-Hâfiz el-Hatîb el-Bağdâdî ve eserühû fi ulûmi'l-hadis*, Beyrut 1401/1981, s. 395-427; Kandemir, M. Yaşar, "Hâkim en-Nîsâbüri", *DİA*, XI, 190-193; a.mlf., "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, 452-460.

masıyla siyasî baskılara dönmüştür. Özellikle hadis âlimlerine uygulanan siyasî baskı, ekoller arasındaki olumsuz yaklaşımların³⁵ artmasına sebep olmuştur.

Hicrî IV ve V. asırlar ise ilk yüzyıllarda ortaya çıkan siyasî, itikadî ve fikhî mezheplerin giderek birbirinden uzaklaştığı, her birinin kendi dışındaki grupları ehl-i bid'at olarak kabul ederek onlara müslüman muamelesi yapılamayacağını, dolayısıyla cenaze namazlarının kılınamayacağını, kestiklerinin yenilemeyeceğini, kadınlarıyla evlenilemeyeceğini, vâris olunamayacağını ifade ederek birbirlerini tekfir ettikleri, kendilerinin haklılıklarını savunurken diğer ekollerin yanlışlıklarını ortaya koymaya çalıştıkları başka bir ifadeyle hemen her mezhebin kendisini kurtuluşa eren grup (firka-i nâciye), diğerlerini ise sapık olarak nitelendirdiği bir dönemdir.³⁶ Bu dönemin mezhepler tarihçilerinin eserlerini firka-i nâciye ve ehl-i bid'at fırkalarını tesbit etme amacıyla yazmaları da bu görüşü desteklemektedir. Nitekim Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malatî eş-Şâfiî (ö. 377/987), *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'*³⁷ isimli eserini ehl-i bid'atı uyarmak ve onlara reddiye amacıyla, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037), *Kitâbu'l-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm*³⁸ adlı kitabını mezhepler arasındaki farkları tesbit etmek ve firka-i nâciyenin belirlenmesi gayesiyle, Ebü'l-Muzaffer Şehfûr b. Tâhir el-İsferâyînî (ö. 471/1078), *et-Tabsîr fi'd-dîn ve'temyüzü'l-fırkati'n-nâciye ani'l-fıraki'l-hâlikîn*³⁹ başlığını taşıyan çalışmasını firka-i nâciyeyi helâk olacak fırkalardan ayırmak maksadıyla kaleme almışlardır.

Bu dönemin Mu'tezilî âlimi Kādî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) firka-i nâciyenin büyük çoğunluk değil doğruya isabet edenler olduğunu, Hâricîler, Mürcie, Şîa ve ashâbü'l-hadîs gibi diğer mezheplerin çoğunlukta olmalarına rağmen yanlış görüşler savunduklarını, birbirine zıt fikirler ileri sürdüklerini, bu sebeple gerçeği temsil edemeyeceklerini belirterek doğruyu savunanın

³⁵ Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 2001, s. 82; a.mlf., *Usûlü'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 340-342; Ebü'l-Muzaffer Şehfûr b. Tâhir el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve'temyüzü'l-fırkati'n-nâciye ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, Beyrut 1403/1983, s. 88, 185.

³⁶ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 176, 287.

³⁷ nşr. Sven Dederling, İstanbul 1936.

³⁸ nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire 1367/1948.

³⁹ nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1403/1983.

Mu'tezile olduğunu iddia etmekteydi.⁴⁰

Aynı dönemde Şîa da kendi mezhebinin fırka-i nâciye olduğu diğer mezheplerin dalâlette bulunduğunu iddia ediyordu. Onlara göre Şîf olmayanların tek kurtuluş yolu, görüşlerini benimsemeseler de Şîfler'i sevmektir.⁴¹ Ehl-i sünnet ve ehl-i hadîs de Hz. Peygamber'in ve ashâbının yolunda olanların yani fırka-i nâciyenin kendileri olduğunu; Hâricîler, Râfizîler, Mu'tezile gibi fırkaların bid'ata düştüklerini savunmaktaydı.⁴² Hatîb el-Bağdâdî de (ö. 463/1071) ashâbü'l-hadîsin dışındaki her fırkanın bid'ata bulaştığını, dayanaklarının Kur'an ve sünnet olması sayesinde onların bid'atlara ve re'ye meyiletmediklerini ifade etmekteydi.⁴³

II. asırda başlayıp III. asırda pekişen ehl-i hadîs-Mu'tezile mücadelesine Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) Mu'tezile'den ayrılmasıyla birlikte Ehl-i sünnet kelâmı da katılmıştır. Nitekim ilk hadîs usulü eserlerinin yazıldığı dönemin mezhepler tarihçileri Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malâfî eş-Şâfî (ö. 377/987) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) Mu'tezile'yi sert bir dille eleştirmişlerdir. Ebü'l-Hüseyn el-Malâfî Mu'tezile'yi ehl-i kıblenin muhalifî fırkalar arasında sayarak, onların kendilerini İslâm dairesi dışına çıkararak ve bu sebeple eserinde yer vermeyi uygun görmediği bir çok görüşlerinin bulunduğunu ifade etmekte,⁴⁴ Abdülkâhir el-Bağdâdî ise Mu'tezile'yi "haktan ayrılmış" olarak nitelendirmekte, ayrıca bazı Mu'tezilî fırkaların küfre düştüğünü ifade etmekteydi.⁴⁵ Hicrî beşinci asrın mezhepler tarihçisi Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî de (ö. 471/1078) eserinde "Mu'tezile'nin Görüşlerinin Açıklanması ve Rezilliklerinin Ortaya Konması" başlığı altında Allah'ın sıfatlarını reddetmeleri, Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia etmeleri, menzile beyne'l-menzileteyn

⁴⁰ Kâdî Abdülcebbar, Abdullah b. Ahmed Ebü'l-Hüseyn, *Fazlü'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 186.

⁴¹ Küleynî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak er-Râzî, *el-Kâfî*, Beyrut 1401, VIII, 145, 256, 304.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, s. 25; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 21.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, s. 7-9.

⁴⁴ Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malâfî, *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehlil-ehvâ' ve'l-bida'* (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Beyrut 1388/1968, s. 41.

⁴⁵ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 82.

anlayışı, mirac, şefaat, kabir azabı ve benzeri konularda Mu'tezile'yi eleştirmekteydi.⁴⁶ İbn Hazm (ö. 456/1063) ise bu mezhep ile ilgili değerlendirmelerini "Mu'tezile'nin Rezillikleri"⁴⁷ başlığı altında vermekte ve onları küfre düşmüş olmakla itham etmekteydi.⁴⁸

İlk hadis usulü eserlerinin yazıldığı IV ve V. asırlarda ehl-i hadîse yapılan eleştiriler ise çoğunlukla Mu'tezile ve ehl-i re'y ekollerinden gelmekteydi. Mu'tezilî bir âlim olan Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931) hadisçileri tenkit etmek amacıyla yazdığı *Kabûlü'l-Ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl* isimli eserinde bazı hadisçilerin kasten yalan söylediklerini, açık hatalar içeren ve ümmetin icmama aykırı rivayetlerde bulduklarını belirterek bununla ilgili birçok örnek vermekte, hasımlarının onlar hakkında ileri sürdüğü çelişki ve cahillik iddialarını değil, bizzat hadisçilerin birbirleri hakkında söylediklerini delil göstererek onların güvenilir olmadıklarını ortaya koymaya çalıştığını ifade etmekteydi.⁴⁹ Râmhürmüzî'nin verdiği bilgiye göre Ebü'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî *Kabûlü'l-ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl* isimli eserini Ahmed b. Hanbel'in talebesi Harb b. İsmâil es-Seyrecânî'nin (ö. 280/893) pek çok yanlışlık ihtiva eden *es-Sünne ve'l-cemâa* adlı kitabını eleştirmek amacıyla yazdığını ve bu sebeple kelâm âlimlerinin hedefi haline geldiğini söylemektedir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Ebü'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî hadisçileri eleştirmek amacıyla *et-Ta'n ale'l-muhaddisîn* isimli bir eser daha yazmıştır.⁵⁰

Hicrî dördüncü asrın önde gelen Hanefî âlimi Ebû Bekir el-Cessâs (ö. 370/980), Hz. Peygamber'e sihir yapılması ile ilgili mülhidler uydurduğu rivayetleri nakleden ehl-i hadîsi cahil olarak nitelemekte ve onları Haşviyye'nin reisleri arasında saymaktadır.⁵¹ Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.

⁴⁶ Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabîr f'id-dîn*, s. 63-67.

⁴⁷ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm ez-Zâhirî, *el-Fasl f'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* (nşr. M. İbrâhim Nasr-Abdurrahman Umeyre), Riyad 1402/1982, V, 57, 65, 69.

⁴⁸ Bu dönemde mezheplerde taklit ve taassup zihniyetinin hakim olduğu ve bunun doğurduğu sonuçlar için bk. Özler Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at Adlandırmaları*, Erzurum 2001, s. 27-36.

⁴⁹ Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Altarnatif Hadis Metodolojisi*, Ankara 2002, s. 176 (Ebü'l-Kâsım el-Belhî'nin söz konusu esrinden naklen, I, 18)

⁵⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 309-310.

⁵¹ Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Sâdık Kamhâvî), Beyrut 1405/1985, I, 59-60.

430/1038), bid'atların çoğunun akaid ve amelde âhâd haberlerin Kur'an'a ve sünnete arz edilmeden kabul edilmesinden, Kur'an'ın haber-i vâhidler esas alınarak yorumlanmasından ve böylece metbu olması gerekenin tabi yapılmasından kaynaklandığını söylemekteydi.⁵² Serahsî de (ö. 490/1096) bid'at ve hevâların asıl sebebinin, âhâd haberlerin Kur'an ve meşhur sünnet kriterlerine vurulması işinin terkedilmesi olduğunu, bazı rivayetlerin Resûlullah'a ulaşıp ulaşmadığında şüphe bulunduğu ve yakinî bilgi ifade etmedikleri halde onları asıl kabul ettiklerini, bunlara dayanarak Kur'an'ı ve meşhur sünneti te'vil ederek tabi olması gerekeni metbu yaptıklarını belirterek doğru yolun ehl-i re'yin takip ettiği metot olan Kitap ve meşhur sünneti âhâd haberlerin sıhhatini tesbitte ölçü kabul etmek olduğunu ifade etmekteydi.⁵³

Râmhürmüzî ehl-i hadîsin ehl-i re'y tarafından cahillikle itham edildiğini belirttiikten sonra Hasan b. Ali es-Serrâc'ın "Ashâb-ı hadîsin cahil ve sadece bilgi hamalı olduğunu iddia ediyorlar, kelimelerde geçen ve yazılış şekli itibariyle birbirine benzeyen ya harfi ile ta harflerini birbirine karıştırmadan hadisleri sağlam bir tarzda zaptedenler nasıl olur da böyle bir sıfatla nitelendirilebilirler?" açıklamasına yer vermektedir.⁵⁴

İbn Hibbân el-Büstî'nin (ö. 354/965) verdiği bilgi de bu dönemde ehl-i hadîs ile ehl-i re'yin durumunu gösterir mahiyettedir. Ona göre âlimler iki gruba ayrılmaktadır ve onlardan bir kısmı şehirleri dolaşıp haber toplayan talebelerdir. Bunların bütün amacı inceliklerini öğrenmeye gerek görmeksizin hadis yazmak ve ezberlemek, sahihini zayıfından ayırmadan hadis toplamaktır. Sonunda halk onları çör çöp demeden ne bulursa alan anlamına gelen haşviyye diye isimlendirmiştir. Diğer grup ise bütün gayretlerini farklı görüşleri öğrenmek ve bunları tartışmak için harcayan fakihlerdir. Bunlar da sünnetleri ve içeriklerini ezberlemekten, haberlerin kabulü için gerekli şartları öğrenmekten, bunların sahih olanıyla olmayanını birbirinden ayırdetmekten yüz çevirmişlerdir. Dahası bunlar sünnetleri kesin bir biçimde

⁵² Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkıh* (nşr. Halil Muhyiddîn), Beyrut 1412/2001, s. 197.

⁵³ Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, I, 367-368.

⁵⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 262.

kulak ardı etmişlerdir.⁵⁵ Dönemin Mâlikî âlimi ve muhaddisi İbn Abdülber de (ö. 463/1071) yaşadığı dönem hadisçileri hakkındaki şikâyetini; “Güntümüzde birçok hadis talebesi ehl-i ilmin doğru bulmadığı bir şekilde anlamını düşünmeden hadis öğrenmek istemektedir”⁵⁶ şeklinde ifade etmektedir.

İlk hadis usulü eserleri genelde mezhepler arası tartışmaların yaşandığı özellikle de Mu‘tezile ile ehl-i re‘yin hadisçileri yoğun bir şekilde eleştirdiği bir dönemde telif edilmiştir. Hatta ilk hadis usulü eserlerinin yazılış sebebinin bu tartışmalar ve eleştiriler olduğunu söylemek de mümkündür. Zira ilk hadis usulü müellifleri Râmhürmüzî, Hâkim en-Nisâbûrî ve Hafîb el-Bağdâdî eserlerinin girişinde başta Mu‘tezile ve ehl-i re‘y olmak üzere diğer fırkaların ashâb-ı hadîsi eleştirdiklerini, hadisçileri **haşviyye** diye isimlendirdiklerini ve bu hususta aşırı gittiklerini ifade etmişlerdir. Nitekim Râmhürmüzî, Allah’ın hadis ve onunla meşgul olanları yüceltmesine rağmen bazılarının hadisçileri eleştirdiklerine ve bunda da aşırı gittiklerine işaret etmekte; Hâkim en-Nisâbûrî, ilhad ve bid‘at taraftarlarının Allah’ın yardımına mazhar olmuş ehl-i hadîsi küçümsediklerini ve **haşeviyye** diye isimlendirdiklerini belirtmekte; Hafîb el-Bağdâdî ise, ehl-i bid‘at ve âsarı terkedip re‘ye yönelen kendini beğenmiş kimselerin hadisçilere ta‘n ettiklerini kaydetmektedir.⁵⁷

Bütün bu ifadelerden hadis usulü eserlerinin yazılış amacının ashâbü’l-hadîse yönelik eleştirileri cevaplamak olduğunu ve bu tenkitlerin hadis usulü eserlerinin şekillenmesinde önemli etkisinin bulunduğunu anlamak mümkündür. Nitekim bu dönemde ehl-i hadîs cahil oldukları, muhtevasını bilmeden hadis naklettikleri, hadislerin muhtevası hakkında düşünenleri bid‘atçılıkla, ehl-i re‘y ve kelâmcı olmakla suçladıkları, öğrenilmesi gerekli ilmin hadis olduğunu iddia ederek bu uğurda anne baba, çoluk çocuk hakkını gözetmeden uzun hadis toplama yolculuklarına çıktıkları şeklinde eleştirilmekteydi.⁵⁸

⁵⁵ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrâhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ' ve'l-metrâkîn* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Halep 1396/1976, I, 11.

⁵⁶ İbn Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, II, 127.

⁵⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 159-162; Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rife*, s. 1,4; Hafîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 19.

⁵⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 216-219.

Ehl-i hadîse yöneltilen söz konusu eleştiriler, ilk hadis usulü müelliflerinin eserlerine öncelikle sünnetin dindeki yeri ve önemini, hadisçilerin fazilet ve hizmetlerini ortaya koymakla başlamalarının en önemli sebebi olmuştur. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî'nin eserindeki ilk konu başlığı "Amel Edilmesi ve Sorumluluk Açıklarından Allah'ın Kitabı ile Resûlullah'ın Sünnetinin Aynı Seviyede Olduğu", Râmhürmüzî'nin ilk iki konu başlığı da "Resûlullah'ın Sünnetini Nakleden Kimsenin Fazileti"⁵⁹ ve "Resûlullah'ın Sünnetini Öğrenen ve Araştıran Kimsenin Fazileti"⁶⁰ şeklindedir. O, birinci başlık altında hadisleri rivayet edip insanlara öğretenlerin Resûlullah'ın duasına mazhar olacakları, ikincide ise Hz. Peygamber'in "Ümmetim içinde kıyamete kadar hak üzere olan bir grup bulunacaktır"⁶¹ hadisi ile ashâbü'l- hadîsin kastedildiği yorumlarına yer vermektedir. Hâkim en-Nîsâbü'rî de söz konusu hadisin yorumunu giriş kısmında vermekte ve hak üzere olan grubun ashâbü'l- hadîs olduğunu vurgulamaktadır.⁶²

Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* isimli hadis usulü eserinde hadisçilerin faziletine dair bir başlığa yer vermemesi, sünneti delil olarak kullanmayıp her şeyi akılla çözmek isteyen ve bundan dolayı muhaddisleri eleştiren ve onlarla alay eden ehl-i hadîs muhaliflerine karşı *Şerefü ashâbi'l-hadîs* adıyla müstakil bir eser yazması ve başka eserlerinde bu konuyu ayrı başlıklar⁶³ altında ele alması olmalıdır. Nitekim o söz konusu esrinde ehl-i hadîsin bid'atların önündeki en büyük engel olduğunu belirterek şöyle demektedir: Allah, hadis ehlini şeriatın koruyucuları yaptı ve onlar vasıtasıyla her türlü çirkin bid'atı ortadan kaldırdı. Onlar Allah'ın yarattıkları içerisindeki emin kulları, peygamberle ümmeti arasındaki vasıtalar olup dine sahip çıkan müctehidlerdir. Ashâbü'l- hadîsin dışındaki tüm fırkalar bid'ata bulaştığı halde dayanakları Kur'an ve sünnet olduğu için onlar bid'atlara ve re'ye meyretmezler. Ehl-i hadîs güvenilir ve âdil kimseler olup Hz. Peygamber'den yaptıkları rivayetler makbuldür ve herhangi bir hadis hakkında

⁵⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 163.

⁶⁰ Râmhürmüzî, *a. g. e.*, s. 175.

⁶¹ Buhârî, "İ'tisâm", 10; Müslim, "İmân", 247; "İmâre", 170, 173, 174.

⁶² Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rife*, s. 2-4.

⁶³ Mîsal için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut 1412/1991, I, 118-119, 124.

ihtilâf edildiğinde onların vardığı hükme göre hareket edilir.⁶⁴

Hatîb el-Bağdâdî hadisçilerin faziletini zikretmekle yetinmemekte ayrıca onları eleştiren ehl-i re'y ve Mu'tezile'yi de tenkit etmektedir. "Şayet şu kötü re'y sahipleri faydalı ilimlerle meşgul olup âlemlerin rabbinin elçisine ait sünnetleri araştırırsalar, fakih ve muhaddislerin âsârını toplasalar, re'ye başvurmaz, ihtiyaç duydukları her konuyu eserle çözerlerdi." diyerek ehl-i re'yi sünnetten yüz çevirmek; "Hayatımı hadis semâina ve haberleri korumaya adanmış hadis âlimlerini ayıplayanların, bu ümmetin doğru sözlü imamlarının naklettiği sahih hadisleri yalanlayanların, hakikat peşinde koşanları alaya alanların bulunduğunu bilmekteyiz. Hidayet yolundan sapmış, bid'atların peşine düşmüş kimselerden bundan başkası beklenemez. Onların sapıklıklarının en açık göstergesi Kur'an'ın ahkâmından yüz çevirmeleri, onun açık âyetlerini delil olarak kullanmayı terk etmeleri, sünnetlere sırt çevirmeleri ve dinde kendi görüşleriyle amel etmeleridir."⁶⁵ şeklindeki açıklamasıyla da Hatîb el-Bağdâdî Mu'tezile'yi bid'atların peşine düşmeleri ve sünnetlere sırt çevirmeleri sebebiyle eleştirmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî özellikle fakihlerin hadisçiler hakkındaki olumsuz görüşlerine de işaret etmekte ve bunların yanlışlığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ashâbü'l-hadîsi; "Onların ilmî değerleri yoktur" diye eleştiren ve fakih olduğu ifade edilen bir şahıs ile Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Ebbâr arasında geçen konuşmayı nakletmekte, söz konusu fakihin Resûlullah'ın namaza başlaması, ellerini kaldırması, rükû ve secdesi ile ilgili hadis bilmediğini ifade etmekte ve bu anlayıştaki fakihin sadece âlf isnadla ulaştıklarını makbûl sayan hadisçi ile aynı konumda olabileceğini belirtmektedir. Daha sonra Hatîb el-Bağdâdî, gerçek âlimlerin Hz. Peygamber'in koyduğu ahkâmı koruyan, Kur'an'ı muhafaza eden, Kur'an'ın nâsîh ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini tesbit eden, Resûlullah'ın söz, fiil ve değişik hallerini kaydeden, sahâbenin menkıbelerini, peygamberlerin sıretlerini, evliyanın makamlarını ve fakihlerin ihtilâflarını nakleden hadisçiler olduğunu belirtmektedir. Ona göre ashâbü'l-hadîsin sünneti muhafaza ve nakil hususundaki gayret ve hizmeti olmasaydı şeriat ortadan

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, s. 8-9.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, s. 3-4.

kalkardı. Bu sebeple Allah'ın "İlk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlardan Allah razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur"⁶⁶ âyetinde söz konusu edilenler ashâbü'l- hadîs olup isimlerinin Resulullah ile birlikte zikredilmesi onlar için yeterli bir şereftir.⁶⁷

Hadisçilere yöneltilen eleştirilerden bir diğeri öğrenilmesi gerekli yegâne ilmin hadis olduğunu iddia etmeleri, bu amaçla anne baba, çoluk çocuk hakkını dikkate almadan uzun yolculuklara çıkmaları, böylece bir takım hakları çiğnemeleri ve dünya nimetlerinden istifadeyi kendilerine haram kılmak suretiyle âhirette de cezayı hak etmiş olmalarıdır. Râmhürmüzî'nin bu eleştiriye cevabı "Muhaddisler bütün bu sıkıntılara âsârı muhafaza etmek, râviler hakkında bilgi edinmek, hadislerin farklı isnadlarını elde etmek, cerh ve ta'dîl faaliyetinde bulunmak amacıyla katlanmışlardır. Hadisçilerin şeriatı zapdetme hususundaki söz konusu gayretleri olmasaydı, rivayet edilen hadis ve sünnetler esas alınarak verilen fetvalar ortaya çıkmaz, bu amaçla fetva meclisleri kurulamazdı." şeklindedir.⁶⁸ Bu durum Râmhürmüzî'nin "el-Kavl fi't-teâlf ve't-tenezzül (âlf ve nâzil isnad konusu)"⁶⁹ başlığını taşıyan bir bölümü eserine almasının sebebinin bu hususta hadisçilere yöneltilen eleştirilere cevap vermek olduğunu göstermektedir.

Ekolleşme sürecinde söz konusu olan ehl-i hadîsi diğer gruplara karşı güçlü kılma anlayışının⁷⁰ ilk hadis usulü eserlerinde de devam ettiği görülmektedir. Bu amaçla ilk hadis usulü müellifleri hadis talebelerinin eksik ve yanlışlıklarını tesbit ederek onları bu hususlarda uyarmakta, başka bir ifadeyle öz eleştiri yapmaktadırlar. Bu bağlamda Râmhürmüzî Ahmed b.

⁶⁶ et-Tevbe 9/100.

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 19-21.

⁶⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 216-219.

⁶⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 214-228.

⁷⁰ Hicrî ikinci asırda ehl-i hadîsin önde gelen temsilcilerinden Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) kendi grubunun ehl-i re'y karşısında daha güçlü olmalarını temin etmek amacıyla; "Ey ehl-i hadîs hadislerin fikhını öğrenin ki ashâb-ı re'y size üstün gelmesin ; zira biz Ebû Hanîfe'nin görüş belirttiği her konuda bir veya iki hadis rivayet etmekteyiz." (Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rife*, s. 66) şeklinde yaptığı açıklama ekolleşme dönemindeki bu anlayışın bir örneğidir.

Hanbel'in talebesi Harb b. İsmâil es-Seyrecânî'nin (ö. 280/893) *es-Sünne ve'l-cemâa* isimli bir eser yazdığı, Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne bağlı Kâ'biyye fırkasının reisi olan ve zındıklıkla suçlanan Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî'nin de (ö. 319/931) bu esere *Kabû-lü'l-ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl* adıyla bir reddiye kaleme aldığı yukarıda ifade edilmişti.⁷¹ Râmhürmüzî, Kâ'bî'nin adı geçen eserinde yaptığı eleştirilerde objektif olmadığını ifade etmekte, birbirlerini tenkit ettikleri ve aralarında ihtilâf bulunduğu tarzında hadisçilere yönelttiği eleştirilerin, aslında Mu'tezile için söz konusu olduğunu belirtmektedir. Hatîb el-Bağdâdî ise hadis öğrencilerinin râviler hakkında gerekli bilgilere sahip olmadıklarını, sahih hadislerden uzaklaştıklarını, garîb ve münker hadisler ile mecrûh râvilerin rivayetleriyle meşgul olduklarını, bu durumun ise önceki hadis imamlarının takip ettiği metoda aykırı olduğunu hatırlatmaktadır.⁷²

İlk hadis usulü eserleri bir taraftan sadece âlf isnad elde etmeye ve hadisleri toplamaya gayret gösterip râvinin ve metnin durumunu ihmal eden, onları inceleyip anlamaya çalışmayan ehl-i hadîsi uyarırken diğer taraftan fakihlere uzmanlık alanı olan konularda hadisçilere tabi olmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu eserler her iki ekolün de ilmî konularda birbirine muhtaç olduğunu, uzmanlık alanlarında birbirlerinden istifade etmeleri gerektiğini hatırlatmakta, hadisçilerin bilmesi gereken hususlar ile fakihin hadis usulü ilmi açısından ihtiyaç duyduğu bilgileri vermektedirler.

Râmhürmüzî'nin eserine *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vât* ismini vermesi de amacının "râvi" ile "fakih" arasındaki farkı ortaya koymak ve birinin diğerine olan ihtiyacını belirtmek olduğunu göstermektedir. Nitekim o, Allah'ın hadis ve onunla meşgul olanları yüceltmesine rağmen bazılarının hadisçileri eleştirdiklerine ve bunda aşırıya gittiklerine işaret ettikten sonra muhaddislerin fazilet ve mertebe bakımından üstün olmalarının gerekçelerini açıklamaktadır. Ona göre ümmet içinde dini en iyi muhafaza edenler hadisçilerdir. Onlar, vahiyle ilgili haberleri naklettiler, nâsîh ve mensuhu, muhkem ve müteşâbihî tesbit ettiler. Hz. Peygamber'in sünnetini naklettiler, onunla ilgili haberleri toplayıp tasnif ettiler, onun mucizelerini, ailesinin ve

⁷¹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 309.

⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 172.

arkadaşlarının menakıbını, aşiret ve atalarını tesbit ettiler. Peygamberlerin sîretini, evliyanın, şehid ve siddîkların haberlerini derlediler. Hazarda ve seferde her türlü hareketini, yolculuğunu, ikametini, uykulu ve uyanıklık hallerini, imalı ve açık konuşmalarını, susması, konuşması, oturuşu kalkışı, yemesi içmesi, giyinişi, binmesi, kızgınlığı, hoşnutluğu, reddi, kabulü gibi kişilik özelliklerini, turnaklarını kesme şeklini, kısacası onunla ilgili her şeyi tesbit edip haber verdiler. İslâm'ı ve Hz. Peygamber'in konumunu bilen bir kimse, Resûlullah'ın yolunu takip edenleri, vahye tabi olup, dini koruyan, ahkâmı ve Kur'an'ı nakledenleri eleştiremez. Çünkü Allah onları Kur'an'ı Kerim'inde övmektedir.⁷³ Bütün bu gerçekleri öğrenmek isteyen kimsenin hadis râvilerine müracaattan başka çaresi yoktur.⁷⁴

Râmhürmüzî ashâbü'l-hadîsin râvi isimleri konusunda gösterdiği hassasiyeti misalleriyle gözler önüne sermekte, böylece isnad konusunda hadisçilerin uzman olduklarına dikkat çekmektedir.⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî de eserini ehl-i hadîsin bilmesi gereken hususlar ile fakihin hadis usulü ilmi hakkında ihtiyaç duyduğu bilgileri vermek, selef râvilerinin takip ettikleri usulü ortaya koymak amacıyla kaleme aldığını haber vermekte ve bütün bunların hadisçilerin dini koruma hususundaki üstünlüklerini göstereceğini ifade etmektedir.⁷⁶

Burada işaret edilmesi gereken bir husus da Hatîb el-Bağdâdî'nin daha önce telif edilen iki hadis usulü eserinde söz konusu edilmeyen haberlerin âhad-mütevâtir şeklindeki taksimidir. İbnü's-Salâh, Râmhürmüzî ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'de bulunmayan bu taksimin ilk defa Hatîb el-Bağdâdî'de yer almasını, ehl-i hadîsin metoduna uymamak şeklinde değerlendirmektedir.⁷⁷ Ancak Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sinde gerek haberlerin söz konusu taksimine yer vermesi⁷⁸ ve haberlerin bilgi değerini tartışması gerekse hadislerin sıhhatini tesbitte Kur'an'a, akla ve sünnete uygun olması şartlarını ileri

⁷³ et-Tevbe 9/100.

⁷⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s.159-161.

⁷⁵ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 262-265.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 22.

⁷⁷ İbnü's-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs* (nşr. Nûreddin İtr), Dımaşk 1406/1986, s. 267.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 32-35, 41-48.

sürmesi⁷⁹, ehl-i hadîsin metodunu terketmesi sebebiyle değil kendisinin fakihliği, akaid okutması ve bu konularda döneminde yapılan tartışmalardan istifade etmesiyle açıklanmalıdır. Zira mütevâtir haberlerin kesin bilgi ifade ettiği ve akaid başta olmak üzere her konuda delil olacağı, haber-i vâhidlerin ise sadece ahkâmla ilgili meselelerde delil olarak kabul edileceği yolundaki dönemin genel kanaatiyle⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî'nin görüşü aynıdır. Asıl amacı selefîn metodunu canlandırmak olan Hatîb el-Bağdâdî'nin bir yandan Ebû Bekir el-Bakillânî (ö. 403/1012) gibi döneminin kelâm âlimlerinden istifade etmesi,⁸¹ bir taraftan da usulcû ve kelâmcıları tenkit ederek hadisçilerin isabetli olduğunu savunması⁸² bu durumu desteklemektedir.

Âhad haberlerin sıhhatini tesbitte Kur'an'a, akla ve sünnete uygun olması şartlarının öne sürülmesi de dönemin genel anlayışı olup Hatîb el-Bağdâdî bu görüşü benimsemiştir. Nitekim Kâdî Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) "Doğru mu, yanlış mı olduğu bilinmeyen haber-i vâhid, akla ve naslara uygun düşüyor, diğer şartları da taşıyorsa onunla amel gerekir"⁸³ sözü ile Hatîb el-Bağdâdî'nin; "Akla, muhkem Kur'an hükmüne, maruf sünnete, sünnet kabul edilen yerleşik tatbikata ve kesin olan delile aykırı haber-i vâhid reddedilir"⁸⁴ açıklaması aynı hususları ifade etmektedir.

III. SONUÇ

İlk hadis usulü eserleri, ehl-i re'y, Mu'tezile ve ehl-i hadîs ekolleşmesi sonrasında, mezhepler arası tartışmaların yoğun olduğu, özellikle ehl-i hadîsin diğer iki ekolle mücadele ettiği bir dönemde telif edilmiştir. İlk hadis usulü müellifleri eserlerini öncelikle kendileri dışında kalan ekollerin aksine ehl-i hadîsin kitap ve sünnete bağlı ve hak üzere olduğu anlayışı içinde yazmışlardır.

⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *a. g. e.*, s. 472.

⁸⁰ bk. Serahsî, *el-Usûl*, I, 282-295, 321-338; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, s. 11-14, 20-23; a.mlf., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 255-256; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse* (nşr. Abdülkerîm Osman) Kahire 1988, s. 769.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî'nin Ebû Bekir Bakillânî'den istifadesi için bk. *el-Kifâye*, s. 41-42, 102, 118, 122, 135, 169, 184.

⁸² Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinde usulcû ve kelâmcıları tenkit ederek hadisçileri savunduğuna dair bilgi için bk. *el-Kifâye*, s. 149-159, 386, 442.

⁸³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 769.

⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 472; Aynı dönemin Hanefî usulcüsü Serahsî'nin benzer görüşleri ifade ettiğine dair bk. Serahsî, *Usûl*, I, 364.

Hadis usulü konusunda eser yazan ilk müellifler hadisçilere yöneltilen eleştirileri de dikkate alarak, hadis talebelerinin gerek bilgi gerekse ehl-i hadîsin takip ettiği metot açısından eksikliklerini tesbit ederek bunları gidermeyi, onları sadece rivayetle kalmayıp hadislerin fikhını da öğrenmeye teşvik etmeyi amaçlamışlardır. Bu konuda Hatîb el-Bağdâdî ayrıca *Nasîhatü ehli'l-hadîs* isimli müstakil bir risâle de kaleme almıştır.⁸⁵

İlk dönem hadis usulü yazarları, özellikle ehl-i re'y ve Mu'tezile gibi hadisçileri tenkit eden grupların sünnetlere sırt çevirdiklerini, bid'at ehli olduklarını ifade ederek onlar tarafından ehl-i hadîse yöneltilen eleştirilere cevap vermek suretiyle haksızlıklarını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Hatîb el-Bağdâdî'nin; "Şayet şu kötü re'y sahipleri faydalı ilimlerle meşgul olup âlemlerin rabbinin elçisine ait sünnetleri araştırsalar, fakih ve muhaddislerin âsârını toplasalar, re'ye başvurmaz, ihtiyaç duydukları her konuyu hadislerle çözerlerdi. Çünkü hadis tevhidin esaslarını, va'd ve va'din her yönüyle açıklamasını, inkârcıların söylediklerinden uzak olan yüce Allah'ın sıfatlarını, cennet ve cehennem özelliklerini, orada muttaki ve günahkârlar için hazırlananları, yeryüzü ve gökyüzünde yaratılan ve Allah'ın varlığına delil olan çeşitli muazzam varlıkları, Allah'a yakın olan melekleri, temiz olan ve tesbih edenlerin özelliklerini anlatır. Hadiste Resûlullah'ın gazve ve seriyyelerinin haberleri, hüküm ve yargıları, hutbe ve vaazları, mucizeleri, zeyceleri, evlatları, akrabaları ve ashâbı, onların faziletleri ve yaptıkları, haber ve menkıbeleri, ömürleri ve nesepleriyle ilgili bilgiler yanında, peygamberlerin öyküleri, zâhid ve velîlerin haberleri, belagatçıların öğütleri, fakihlerin sözleri, Arap ve Acem krallarının hikâyeleri, geçmiş milletlerin yaşantılarıyla ilgili mâlumat vardır; ayrıca yüce Ku'an'ın tefsiri ve ondaki hikmetli haberler, ahkâm konusunda sahâbe ve müctehid imamların görüşleri de yer almaktadır."⁸⁶ şeklindeki açıklaması ilk hadis usulü müelliflerinin konuyla ilgili görüşlerini özetler mahiyettedir.

Ehl-i hadîse yapılan yoğun eleştiriler ilk hadis usulü müelliflerinin hadisçilerin önemini, hizmet ve faziletlerini gerek önceki hadisçilerden yaptıkları nakillerle, gerekse kendilerinin yaptıkları faaliyetleri kaydederek ortaya

⁸⁵ Söz konusu risâlenin bir çok neşri yapılmış olup İsmail Lütfi Çakan tarafından Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (*MÜFD*, III, İstanbul 1985, s. 205-214).

⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, s. 7-9.

koymalarını zorunlu kılmıştır. Ali b. Medîni'nin (ö. 234/848) "Eğer hadisçiler olmasaydı, Mu'tezile, Râfıza, Cehmiyye, Mürcie ve re'y ehlinin yanında sünnet diye bir şey kalmazdı"⁸⁷ şeklindeki açıklaması ilk usul müelliflerinin hadisçilerin hizmetleriyle ilgili görüşlerini özetler mahiyettedir. Bu sebeple onlara göre hadisleri muhafaza edip günümüze intikal ettiren ehl-i hadîsin metodu en uygun olanıdır.

İlk hadis usulü müelliflerinden Râmhürmüzî ve Hatîb el-Bağdâdî hadisçilerle fakihlerin birbirlerinin bilgi ve metoduna muhtaç olduklarına dikkat çekmiş, muhaddisler için hadisin fikhını bilmenin, fakihler için de hadisleri tanıma hususunda muhaddislerden istifade etmenin vazgeçilmezliğini ortaya koymuşlardır.

Ehl-i re'y ve Mu'tezile'yi eleştirmesine, ehl-i hadîsi onlara karşı savunmasına rağmen Hatîb el-Bağdâdî haberlerin taksimi, haber-i vâhidin delil olup olmaması, hadislerin sıhhatini tesbit konularında kelâm ve usul-i fıkıh ilimlerinden istifade etmiştir.

Son olarak mezhep tartışmalarının yoğun olduğu, her bir fırkanın yalnız kendisini hak üzere ve kurtuluşa ermiş, diğerlerini ise ehl-i bid'at olarak nitelendirdiği bir ortamda, ilk hadis usulü müelliflerinin eserlerini ehl-i hadîs taraftarı sıfatıyla yazmalarını da dikkate alarak gerek Mu'tezile gerekse ehl-i re'y hakkındaki sünnetlere sırt çevirdikleri, bid'at ehli oldukları tarzındaki açıklamalarını, ihtiyatla karşılayarak içinde buldukları dönemin genel anlayışı çerçevesinde değerlendirmek isabetli olacaktır.

---

⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 10.